

Mozduló költészet

Fiatal, pályájuk kezdetén vagy éppen legelején álló kritikussjelöltek bírálatait közöljük a *Varázslataink* (Dacia Könyvkiadó, 1974) című versantológiáról. Kritikájuk, kérdéseik költészetünk, a költészet alapvető problémáit érintik, érdemes tehát kibontakoztatni a vitát körülöttük.

1.

Minden véleménynek a mérceállítás igényével kell minősítenie bárminemű alkotást. Ilyen értelemben vélemény a kritika is. Hogy a maga egyediségében mégis objektívebb más szubjektív véleményeknél, azt a mű kultúramodellbe tájolásával éri el. A műalkotást az ízlés jelenidejű elvárásaival szembesíti, így jut el az új szellemi érték megnevezéséhez. Az új alkotással találkozáskor, a kritika először önmagát fogalmazza meg, értékrendjét vázolja, jellemzi azt a szükséglet-szintet, amelyhez mérten az újszerű jel, elem fel- és elismerhető, beépíthető a történetiség- és korszerűség-tudatba. Ezzel párhuzamosan az érték-képzésnek van egy másik menete, amelynek során a kritika válik, válhat érték-ké: az újrafogalmazódás folyamata; a kritika önbírálata ez. Ott, ahol hagyományosan nincs „bennszülött” elméleti (esztétikai) talapzat, a kritikának illik magára vállalnia a távlatok nyitását is — s nem pusztán tudomásul venni az adottat. Kellő mozgékony-ságot, rugalmasságot tételvez az „önbírálat”: a meglévő normák, kategóriák átrendezését váratlan jelenségek latolgatásakor.

Költészet-ről esvén szó (fiatal költőink 1974-es antológiájáról, a *Varázslataink*-ről), költészet-fogalmunk felülvizsgálására ösztökéltetünk.

Itt és most kritikánk zömében etikai számvetésű. Ezt tükrözi költészet-fogalmunk is, melyet a második Forrás-nemzedék tudatosított: közösségi érdek, erkölcsi tartás, felelősségvállalás, tájjelleg, lázadó indulat. Bár indulásukkor (*Vitorla-ének*, 1967) e felelősségtudat a táj egyediségén át az emberiségig tárgult („Felelősen élni! — / az ember úgy él bennünk, / mint legbensőbb féltett csillagunk” — Király László), végül mégiscsak itthon maradt. A kezdő lendület természetszerűleg rokonszenvesebb, ha nagy célok felhangjait hordozza, olyan moralitást hirdet, ami manapság létalapja költészetünknek, de épp e nemzedék Költő-sorsa bizonyosság a hirtelen ítélezés kockázatosságára is. Ezért szikár Csiki László hőkkenése a *Varázslataink* megszeppenése láttán, csendes hangja hallatán (*Ifjúmunkás*). Mert valóban kikerülhetetlen támpont a hit, az optimizmus, a riadó jövő költészetünk „etikájának” előrejelzésében, de korántsem kizárólagos, mert holnapi értékekről való jövőndülés. A hangnem számonkérése, olyan igények megszólaltatása, amelyek nem szilárdultak időállóvá. Ezért jön lábujjhegyen, töprenkedve az új — reméljük, felmentő — sereg.

A kötet szerkesztője, Jancsik Pál is hasonló igénnyel bátorítja költőinket a keresésre, a továbbkeresésre. A hagyományos becéző útrabocsátásnál nem sikeredik többet mondania. Számára elégséges nyomjelző a témaválasztás, mely igen egy-síkúan „örök”, és fölöttébb simogató jelenség a nagy alapézés, a szülőföld szerelme. Megállapíttatik továbbá, hogy „fiataljaink természetesen modernek”, főleg mert jónéhányan szabadverset írnak, és nemegyszer találkoznak az „ijesztően” kavargó modern étellel stb.

Ha a kritika csak etika-tekintetű, akkor minden alkotás elismerhető a *Varázslatainkban* — kivéve azokat, melyek ha most még reszketegen is, valójában liránk frissítését ígérik, medrét szélesíteni jönnek.

A történetiség szempontja valamelyes fogódzót nyújthat a kötet mérlegelésében, és értékelésre adhat alkalmat. Eszerint a *Varázslataink* szinte tökéletes ellentettje a *Vitorla-ének*nek: sem biológiailag, sem nemzedékké toborzó célkitűzésében nem egységes. Holtponton született: a második Forrás-nemzedék bizonyos megtorpanása után, de még új esztétikai eszmények fedezéke nélkül. Talán ez a magyarázata, hogy a *Varázslataink* a szélsőségek antológiájaként jellemezhető. Az új magatartásformák ösztönös vagy tudatos keresésétől a problémától s immár elvidékiésedet hagyományhoz kötöttségig; a csak eszmei révedezéstől a pusztán formai kísérletezésig; a formán belül a legnépibb véteztéstől a legtávolabb eső modernizmusig vezetnek el a szerzők, vagy ami még meggondolkoztatóbb: ugyanazon költő versei. Szinte minden alkotó buzgón mutogatja forrásvidékét, nem titkolja olvasottságát, bátran épít pusztán könyvélményre. Ha pedig van önérzete önmagából, környezetéből szítani valamit, az nemegyszer a közhelyességig, slágerszövegig huppanó „művészség”. A *szintézisképzés* középpontja — különböző hatások sajátossá lényegítését, külső áramok és belső tartalmak rokonítását véve alapul — jogosult, minthogy egy antológia nem értelmezhető csak önmagában, meglévő versszükséglet törlesztőjeként; egyidejűleg hírhozó költészetünk jövő tájékoztató-sáról.

A *Varázslataink* nem teszi lehetővé holt nap vezéregyéniségek megnevezését, sőt épebb rendszerezést sem enged. Mint szintéziskísérlet viszont figyelmeztető lehet, alakulásának folyamatában „csapásokat” lehet felderíteni. A szintézis minősége, sajtószerevése, az eredetiség keresése, a tehetség felismerése alapvető kérdés fiatal költők tömeges jelentkezésekor.

„Ringatok fáradt paripákat” (Adonyi Nagy Mária)

A kötet legkímértebb alkotói jól kivehetően József Attila-örökösök — alkotásmódjukban, eszközeikben. A legközelebbi „leszármazott” Adonyi Nagy Mária Legközelebbi — viszonyítva ugyancsak ide rendelhető társaihoz képest (Markó, Silai, Szalai, Sütő, Pethő, Bágyoni Szabó). Ami az említettek elé helyezi, az töredék a József Attila-i magatartásból: a tájíságtól (*Fázva*) az egyetemesebb (*Kibirhatatlan*) problémáig jutás kísérlete s ezzel párhuzamosan — ha szegényesen is — állásfoglalás megszólaltatása: a csendes vállalás líraisága (gondolati indoklás nélkül). Ez teszi néhol szimbolikussá, néhol balladaivá halk monológjait, és fűzi egybe képeit (főleg ígei metaforák, melyek folyamatszerűvé konkretizálják a líraiságot). Képei már nem kizárólag táj-fogantatásúak.

Markó Béla versei a legképzagdagabbak, és mondhatni az ő képei a legeredetibbek az antológia viszonylatában. Formaművészete pallérozottabb. Ő Farkas Árpád költészetén át érinti a József Attila-indítást, de Farkas szimbolikussá mitizáló indulata nélkül, ami viszont a Farkas-líra formaalkotó elvének mondható. Így a képzagdság nem lajstromozható egyértelmű erényként, lévén, hogy sajátosan Markó-princípiumra nem bukkanunk. Szomszédságban van a német konkrét lírával, amennyiben „tárgyak” mozgatóásával próbál asszociációkat sugallni, anélkül azonban, hogy követné e líra összefüggésteremtő látásmódját, gyakorlatát. Tartózkodik a közvetlen előd költői (versben érvényesülő) magatartásának követésétől — csak eszközeiben megtartója —, s ez az elvidékiésedés veszélyét hordozza. Érdekes képei — szervező erő híján — kellékek tetszetős versekhez.

A Nagy László népibb indítottású költészetén át hat József Attila-i lírát visszahangozzák Silai Ferenc versei. Képanyagukban is gyakorta felismerhető Nagy László-nyomok mögött a bőjelzős, metaforás szerkezetek figyelmeztetnek a hagyományra. Mindezt Silai néhol túl szándékoltnak („szemem szemeddel szemben”) nyugatos manérral párosítja („Lila szemekben vágyak”).

A népi érintés Bágyoni Szabó István házatáján érezhetőbb, amint népi formákba rejtezik. Pethő töprengései (a vívódástól messze még) ígéretek a gondolatosság felé — egyelőre azonban csak személyessé hevítés ez.

Érettség, eredeti hang vagy korárettség, időelőtti letáborozás? A könnyebb, kitaposottabb út választása! A hagyomány ha nem is epigon, de túlságosan hűséges megtartásából nem születik jelentős líra. Könnyen felismerhetni az elődök kézjegyeit. Az eredetiség saját képek keresésére korlátozódik. Ennek köszönhető, hogy a versek témájuknál többet alig mondanak, a képeknek úgyszólván nincs mit tárgyiasítaniuk, hacsak valami rezgő nyárfalevél-szerű hangulatot nem. És ez a hangulat is örökség. A „Káromkodásból katedrális”, „nem bizonyosság, de lelki-

ismeret még" mintájú tartalmi metaforák ifjú alkotóinknál igen ritkán érnek költői evidenciákká a vers közegében („ötödik dimenzióm a beszéd" — Pethő).

Elkötelezett líra, hitvallása a vállalás, ami gyakorlatilag egy irányzathoz tartozást jelent. Érettségük etikai folytonosság következménye, tartalmi kötöttség bizton-sága: idejekorán leszűkíti egy teljesebb szintézis lehetőségét, koraérett alkotásokat hoz, időelőtti kimerüléssel fenyeget.

„A cél úgy világít a küzdelemre
mint napraforgóra a nap" (Gagy József)
„Fuvolázní fogok én" (Szöcs Géza)

Rokonszenvesebb törekvéseket mutat Gagyi, Szöcs Géza, Németi, Palotás indu-lása. Ha az eredetiség esztétikai normája tisztán még nem is ütközik ki, a keresés értelme és értelmessége náluk megjövendőlheto. Szándékuk szembeszegezhető az említett vonulat elképzeléseivel: megtörni egy hovatovább sekélyesedő irányzat tér-hódítását, újszerű formákat meghonosítani, költészetünk látóhatárát tágítva ezzel. Bár verseikben jórészt Weöres Sándor vagy Juhász Ferenc befolyása érezhető a legtapinthatóbban, van talaj más indítások megfogalmazására is (Szöcsnél például idegen folklórelemek). Gagyi Józsefnél sikerült tartalmi szintézist találnunk. A Juhász-szerű többszögű, részrebon-tó megfigyelés felsorolásai Gagyi versében (*A varjak berepültek a képbe*), gyakran ismétléssel társulva, az érzelmi fokozás szol-gálatába szegődnek. Gagyi eszközlöv beépítésével szemben Szöcs Géza kultusz-szerűen a formára sarkítja a kísérletezést, maga a kísérlet az elsődleges, semmint az eredeti hang megtalálása. A különböző formákba rejtezés weöresi alkotásmódja Szöcsnél csak tényként méltatható, nincs még sajátos fedezete, koncepciója. A mintát nézve Bágyoni Szabó röghöz-ragaszkodásával szemben ő a másik véglet.

Még egyszer madártávlatból

A két tendencia távlat jellegű végigkísérése tehetséges alkotók megnevezését is szolgálta. Kötetben szereplő versei szerint idehívhatni Németi Rudolfot, noha mint a kötet legtöbb szerzőjének, neki is felróható, hogy művei az örök témáktól (szülőföld, szerelem) függően különböző művészi szinten, más-más mérce szerint értékelhetők.

A fiatal költő egyéniségét — a tematikát, problematikát véve alapul — két momentumban lehet rajtakapni: vagy az általános, untilt költőiesített dolgok értelmezésének, felfogásának különlegességében, vagy a költészettől eddig idegen témák, dolgok költőivé avatásakor. A forradalmasító nemzedékek főleg az utóbbi szerint vágna utat, s így jutnak az általánosnak tetőtől talpig való átminősítéséhez. Mindez egy sajátos világkép boltozata alatt vihető végbe, melyet azonban a *Varázslatainkban* megálmodni sem lehet, s ezt nem menti az „örökbe" kapaszkodó válogatás sem. Innen serken egy-egy költő (Pethő, Gagyi) versei közti meghökkentő szintkülönbség. Az egyhelyütt tanyát ütő torzkepek, közhelyesség és gondos mély-líra kettőssége éppoly megbabonázó ellentmondás, mint hogy vannak harmincöt esztendő, illetve tizenkilenc éves fiatal költők, (nemcsak biológiailag) meglett férfiak és suhancnyi kezdők a költészet anyaszentegyházában. És még tovább uszít-hatnók egymásra a végleteket. Ha a válogatás tartalmi tekintésű, akkor mozduló fiatal költészetünk szegénységi bizonyítványa is: a gondolatnincstelenség az anto-lógia nagy részére vonatkozik. Az eredetiség, reménykeltő tehetség jóslása ezért ingatag, bizonytalan. Közérzetet közvetítő líra ez, nem megküzdés az állapottal, gondolattal. Kifejezés, nem teremtés. A tükrözést térképészetként értelmező művé-szETFelgóság, ars poetica. A második Forrás-nemzedék, ha néha csak illúziót, mítoszt is teremtett, de újratemtett. A vers születése a világ újjászületése. Itt viszont, ahol többnyire képszerű költészettel állunk szemben, a képek intenzitása csekély. A költő valamiképpen kételkedik a meglevő magatartásformákban, de újat állítani nem tud helyébe, nemhogy azt sugallni is merje.

Ímígyen a kritika nem ösztökélteti a költészetfogalom lelkiismeretes módo-sítására, marad minden a régiben. Legfőnnebb lehetőség pirkad számottevőbb változ-tatásra (kísérletezők). A régi szemnek talán megnyugtató ez a líra. Pedig csupán átlagantológiára érett költészet.

Higgyük, hogy vihar előtti csend.

Bálint Ákos

A *Varázslataink* című versantológia, a legifjabb költőnemzedék közös bemutatkozása, a megjelent méltatások ellenére sem jelentett különösebb sikert a hazai magyar olvasóközönség körében. (Tudjuk: az antológiák általában objektív okokból sem tudják a legteljesebb képet adni a reprezentálandó irodalmi anyag valós értékeiről, ehhez még a szerkesztők szubjektív szempontjai is hozzájárulhatnak. Ezen antológia esetében azonban — lévén fiatal szerzőkről szó — sem jogunk, sem okunk nincs a szerkesztő Jancsik Pál jóhiszeműségét vitatni, azt, hogy az adott lehetőségeken belül igyekezett valóban reprezentatív kötetet összeállítani. Mégsem hallgathatjuk el azonban, hogy az *Iffjúmunkás* vitaanyagában egy megalapozott kifogás is elhangzott, mely szerint a nagyváradi irodalmi kör verselői nem is tudtak a készülő antológiáról. Ennek okát — de nem magyarázatát! — ugyancsak a vita során olvashattuk Szávai Gézátl.)

Az említett sikertelenségnek szerintünk két jól elkülöníthető oka van. A kettő összefügg ugyan, de míg egyik a líra, a vers hazai fejlődésén belül keresendő, addig a másik — hogy úgy mondjuk — lírán kívüli jelenség. Kezdjük a másoddal.

Irodalmunk utóbbi néhány esztendejét kétségkívül a valóságirodalom uralta, amely olyan munkákkal gazdagodott, mint az *Anyám könnyű álmot ígér*, a *Rigó és apostol*, Kacsó Sándor önéletírásának eddigi két kötete, Nagy István önéletrajzi regényfolyama, de mindet fel kellene itt sorolni. A hagyományos riport is igen jelentős kötetekkel volt jelen az irodalom színpadán; talán elég, ha itt Beke György, Marosi Barna és Gálfalvi György munkáira utalunk. Az ilyenyszerű könyvekben képviselt irodalom igen nagy népszerűségnek örvendett, ami azt jelenti, hogy az olvasók igényelték az effajta valóságlátást. S ez — bár konkrét kimutatás, sajnos, ilyen irányban nem nyújt támpontot — egészen bizonyosan az olvasói *elvárások* átalakulásához is vezetett. Az önismereti igény növekedése, amelyet ez a típusú irodalom segít elő (gondoljunk az idevágó témájú szabadegyetemi előadások nagy látogatottságára), bizonyítható, s ez a helyzet mindenképpen kedvezett a valóság-irodalom befogadásának. Összefüggő folyamatról van tehát szó. Ilyen konjunktúrában a lírának, amely lényegénél fogva a valóságnak egy áttételesebb tükrözésére vállalkozhat, már eleve kevesebb az esélye a sikerre.

Ez lenne tehát az előbb lírán kívülinek nevezett ok.

A másik hazai magyar líránk fejlődésének immanens jelensége: az olvasói igénynek a jelzett irányban való fejlődése és a hazai magyar vers legifjabb költőinktől képviselt fejlettségi szintje közti különbségekből fakad. Míg ugyanis az olvasói igény a jelzett irányban fejlődött, addig a líra, ilyen irányban legalábbis, nem lépett előbbre az új nemzedék jelentkezésével. Ennek igazolására viszont egy pillantást kell vetnünk a felszabadulás utáni vers fejlődésére (vállalva, hogy untilig ismert tényeket ismételgetünk).

Az ötvenes évek csak mondanivalóra összpontosító uralkodó versszemlélete után igazi felfrissülésként hatott az első Forrás-nemzedék lírája. A Forrás első költőinél a „mondanivaló” mellett az őt megillető súlyt kapott a kifejezés költőisége, esztétikai színvonala. Nem kötelezően közérdekű témákat, nem a romániai magyar nemzetiség közvetlen sorsproblémáit verselték meg a költők. E kétféle verseszmény viszonyát tézis—antitézis dialektikus ellentétpárjaként foghatjuk föl. A szintézis mozzanatának a második Forrás-nemzedék verseszményét tekinthetjük, amelynek jegyében Farkas Árpád, Király László, Kenéz Ferenc, Magyar Lajos és a többiek a *Vitorla-ének* című, 1967-ben megjelent antológiában — s azután, kötetekben is — létünk nagy kérdéseit juttatták magas esztétikai színvonalon, máig fülünkbe csengő ritmusokkal az olvasó tudatába. Csiki László írta e három generáció viszonyáról (emlékezetből idézek): az első Forrás-nemzedék fölszabadította a formát, a második pedig a tartalmat.

A második Forrás-nemzedék eredményei tehát — ha elfogadjuk az előbb vázolt fejlődésmenetet — egy fejlődési sor (egy teljes spirálkör) betetőzői, ami verseik nagy népszerűségében is igazolódni látszott.

Amennyiben egyetértünk Vásárhelyi Gézának az antológia bírálatában (*Mi tölti ki a formát?* Utunk, 1974. 51.) tett megállapításával, miszerint „egy új nemzedék jelentkezése mindig az előző vállalt tagadása”, kézenfekvő a következő kérdés: mit talál az olvasó az új nemzedék verseiben, ami miatt befogadhatja azokat, mi az a többlet, amely a Farkas Árpádék eredményei után is felkeltheti az érdeklődést a fiatal, az új lírikusok iránt? (Az egyszerűség, de a szükségszerűség kedvéért is csak olyan tényeket keresünk most, amelyek a romániaiság megértése, kifejezése felé mutatnak, hisz ez az egész nemzetiségi irodalom sine qua nonja). Ilyen

irányban is támaszkodhatunk az említett cikk egyik kitételére: „Sajnos, többnyire nem érezni, hogy a költő »nem lóg a mesék tején«, ellenkezőleg, indulata nem forrósul át, versének nyersanyaga túl felszínes ahhoz, hogy hinni tudnánk költői igazában.“ Jellemző a második Forrás-nemzedék jeles tagjának a „nyersanyag“-választással szemben támasztott igényessége.

A kötet másik bírálója, Kántor Lajos így ír: „Egyértelműen életigenlő, jövőt kereső, szándékában jövőt alakító ez a »varázslás«; erkölcsi alapja: minden régi, gerincsorvasztó elutasítása, még ha nem is olyan élesen, politikusan hangsúlyozott, mint a Vitorla-ének költőinél.“ (Évszokról évszakra. Utunk, 1974. 48. Kiemelés tőlem. — V.I.) Álláspontunk bizonyítása szempontjából döntő ez a megállapítás: az új nemzedék költői teljesítménye (amely — az irodalomcentrizmus-vita óta tudjuk ezt — viszonyaink között mindig nagyobb súllyal esik latba, mint más, teljes színskálájú szellemi kultúrák esetében) alatta marad — legalábbis az eddig hangsúlyozott irányban — az előtte járó nemzedék teljesítményének. (Természetesen abszolútizálni itt sem szabad: Markó Béla költészete például már évek óta sok hívet mondhat magáénak, akárcsak a Bágyoni Szabó Istváné.)

Találkozunk-e a kötetben mégis az újítási-újulási szándék valamilyen jelével, amely ama bizonyos „vállalt tagadás“ jelenlétét is bizonyíthatná? Szerintünk igen. Egyik ilyen jelet Szöcs Géza kísérletei jelenthetik, bár a kizárólagos kultúrélmény sohasem volt mindenki által emészthető. Ennek ellenére — új, s ez már valami. Többet ígérhet azonban az olyan irányban való tapogatózás, amelyet Kiss András verseiből olvashatunk ki, és művészi telitalálatként kell elkönyvelnünk, hogy említett cikkében Kántor Lajos ezt rögtön észreveszi. Hol van Kiss András? Egy-két kivételtől eltekintve irodalmi lapban alig közölt(ék).

A kötetben szereplő költők jó részét személyesen is ismerve — tudva tehát szellemi látóhatárunkról is egyet-mást —, nem okoskodási szándékkal, sem elcsépelet vádak ismételtetéseként, de a fentebb jelzett tényállás lényegi, okozati mozzanataként el kell mondanunk, hogy költőink esetében nem is igen látunk tudatos törekvést valamilyen újításra. Még olyan formában sem, hogy más, közelebbi vagy távolabbi eredményekre támaszkodnának.

Összegezve: az irodalmi életben az utóbbi évek során tapasztalt fejlődéssel párhuzamosan új olvasói elvárások születtek, amelyek a költészet iránt is éreztetik hatásukat. A társadalmi élet is sok mindenben más, mint a hatvanas években, az előző költőgeneráció jelentkezésének idején volt. Ennek ellenére a legifjabb hazai magyar lírikusok a megelőző nemzedék teljesítményszintje alatt lépnek a nyilvánosság elé. Mivel a megelőző nemzedék egy fejlődési sor betetőzője volt, a továbblépéshez szükségesnek mutatkozik egy új verseszmény kialakulása, amely adekvát formában fejezhetné ki megváltozott korunkat és létünket. Ez — bár egyeseknél talán már érződik mint igény — nemzedéki szinten nem mutatható ki, ellentétben például a hazai német líra legfiatalabb generációjával, amely — hasonló társadalmi és nyelvi viszonyok között — tudott a megelőző nemzedék ugyancsak szintézis jellegű költészetéhez képest újat hozni.

Veres István

Bakó-Hetei Rozália: Anyaság